

Тэма 3 Творчасць Тараса Шаўчэнкі

- 3.1 Ранні перыяд творчасці.
- 3.2 Творчасць Т. Шаўчэнкі 1843–1847 гг.
- 3.3 Творчасць перыяду ссылкі і пасля яе.

3.1 Ранні перыяд творчасці

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка (1814–1861). Этапы творчасці. Тарас Рыгоравіч Шаўчэнка нарадзіўся 9 сакавіка 1814 года ў сяле Морынцы Звянігарадскага павета Кіеўскай губерні. Бацькі паэта былі прыгоннымі. У васьмігадовым узросце Тарас пайшоў у школу да дзячка-настаўніка Паўла Рубана. Першымі кнігамі будучага паэта былі царкоўна-славянскі буквар, Часаслоў – зборнік малітваў і песень для царкоўнай службы, Псалтыр – кніга псалмоў, якая служыла падручнікам для чытання, творы Р. Скаварады, «Энеіда» І. Катлярэўскага.

Калі Тарасу споўнілася дзевяць гадоў, памерла маці. Бацька быў вымушаны ўступіць у шлюб з удавой Аксанай Цярэшчанка (маці траіх уласных дзяцей). У хлопца рана выявіўся талент да малявання.

1840 г. стаў эпохальнай у гісторыі Украіны, украінскай нацыі: убачыў свет зборнік паэтычных твораў Тараса Шаўчэнкі «Кабзар», які ўтрымліваў толькі восем твораў: «Думы мае...», «Перабендзя», «Кацярына», «Таполя», «Думка», «Да Аснаўяненка», «Іван Падкова», «Тарасова ноч».

Пасля чатырнаццаці гадоў расстання з Украінай Тарас Шаўчэнка разам з украінскім пісьменнікам Яўгенам Грабенкам 19 траўня 1843 г. адправіўся да роднага краю. Падчас знаходжання ў Кіеве пазнаёміўся з Панцеляймонам Кулішам, Мікалаем Кастамаравым, з памешчыкамі-мецэнатамі, якія падтрымлівалі развіццё ўкраінскай літаратуры і мастацтва.

Вясной 1846 г. некаторы час мастак жыў у Кіеве, дзе пазнаёміўся з членамі Кірыла-Мефодзіеўскага брацтва.

У канцы сакавіка 1847 г. пачаліся арышты членаў Кірыла-Мефодзіеўскага брацтва. Прычынай стаў данос студэнта універсітэта Ст. Пятрова аб існаванні таёмнай антыўрадавай арганізацыі.

Тараса Шаўчэнку арыштавалі 5 красавіка 1847 г. на дняпроўскай пераправе, калі ён вяртаўся ў Кіеў і павінен быў быць старшым шаферам на вяселлі ў Кастамарава; жандары адабралі ў яго рукапісны зборнік «Тры гады».

Толькі ў 1857 г. паэта вызвалілі з ссылкі. Чакаючы дазволу на вяртанне ва Украіну, Тарас Шаўчэнка пачаў весці «Дзённік» – выбітны твор Шаўчэнкаўскай мемуарнай прозы.

2 жніўня 1857 г. Т. Шаўчэнка адбыў з Новапятроўскай крэпасці, атрымаўшы дазвол ехаць у Пецярбург. У Ніжнім Ноўгарадзе даведаўся, што яму забаронены ўезд у абедзве сталіцы. За зіму 1857-1858 гг. стварыў шмат партрэтаў, малюнкаў, рэдагаваў і перапісваў свае вершы перыяду ссылкі,

напісаў новыя паэтычныя творы, сярод іх трыпціх «Доля», «Муза», «Слава». Атрымаўшы дазвол на пражыванне ў сталіцы, 8 сакавіка паэт пакінуў Ніжні Ноўгарад і з'ехаў праз Маскву ў Пецяярбург. Паэт жывіў у адведзенай яму майстэрні Акадэміі мастацтваў.

Творчасць Т. Шаўчэнкі ўмоўна падзяляюць на чатыры перыяды.

Перыяды	Творы
Ранняя творчасць 1837-1843	У зборніку «Кабзар» надрукавана восем твораў: «Думы мае, думы мае...», «Перабендзя», «Кацярына», «Гаполя», «Думка», «Да Аснаўяненка», «Іван Падкова», «Тарасова ноч», у альманаху «Ластаўка» Я. Грабенка надрукаваў: вершы «Прычына», «Цячэ вада ў сінёе мора...», «На вечную памяць Катлярэўскага»; паэму «Гайдамакі»; драматычны твор «Назар Стадоля»
Перыяд 1843-1847	Т. Шаўчэнка стварае рукапісны зборнік «Тры гады», у які ўвайшлі вершы «Разрытая магіла», «Чыгрын, Чыгрын...», «Стаіць у вёсцы Суботаве...», «Як памру, пахавайце...», «Тры гады», «Халодны Яр», «Мінаюць дні, мінаюць ночы...»; сатырычныя паэмы «Сон» («У кожнага свой лёс...»), «Каўказ», «Ерэтык»; пасланне «І мёртвым, і жывым...»; містэрыі «Падзямелл»; «Псалмы»; сацыяльна-бытавыя паэмы «Наймічка», «Сава», «Трызна»; баллады «Лілея», «Русалка».
Цыкл “У каземале” 1847	У турме III аддзела ў Пецяярбургу Т. Шаўчэнка напісаў 13 вершаў, сярод якіх: «Мне ўсё роўна, буду...», «Садок вішнёвы каля хаты...» і інш.
Перыяд ссылак 1847-1857	Паэмы «Князёўна», «Варнак», аўтабіяграфічныя вершы «N. N.», «А. А. Казачкоўскаму», «І вырас я на чужыне...», «І залаты і дарагі...», «Заквітнела ў даліне...», «У нашым раі на зямлі...»
Апошнія гады жыцця 1857-1861	Трыпціх «Доля», «Муза», «Слава»; паэмы «Неафіты», «Юродзівы», «Ведзьма», «Нявольнік», «Марыя»; вершы «Сон» («На паншчыну пшаніцу жала...»), «Плач Яраслаўны», «Марко Вавчок», «Ісая», «Малітва», «І дзень, і ноч ідзе...»; апошні верш – «Не пакінуць нам, мілая...»

Тэма жаночай долі ў творчасці паэта. Паэма “Кацярына”: вобраз “пакрыткі”. У паэме «Да Аснаўяненкі» Т. Шаўчэнка параўноўвае сучаснае гаротнае жыццё з велічным мінулым, у творы Украіна сіратой плача па сваіх

дзеях. Выяўленнем шчырага захаплення паэта мінулым з'яўляюцца паэмы «Іван Падкова», «Гамалія», «Тарасова ноч». Воля, барацьба з Ардой, з туркамі, з Польшчай, паходы на прыбярэжныя турэцкія гарады, каб вызваліць нявольнікаў, атаманы, сотнікі, гетманы, роўнасць, братэрства – змест ранніх гістарычных твораў Т. Шаўчэнкі. У паэме «Іван Падкова» з сумам успамінае Т. Шаўчэнка пра тыя часы, калі ва Украіне «раўлі гарматы», калі запарожцы «ўмелі панаваць». Але са старажытнай славы засталіся толькі магiлы, што з ветрам вядуць гутарку пра былыя часы. Паэт малюе шэраг карцін, дзе пададзена запарожскае казацтва, адвага запарожцаў.

Раннія творы Т. Шаўчэнкі «Тарасова ноч» (1838), «Іван Падкова» (1839) прасякнуты рамантыкай старадаўніх паданняў, паэт усё бліжэй падыходзіць да тэмы нацыянальна-вызваленчай барацьбы. Найбольш значнай гістарычнай паэмай ранняга перыяду творчасці Т. Шаўчэнкі з'яўляецца паэма «Гайдамакі» (1841). Асновай паэмы паслужылі крывавыя падзеі гайдамаччыны 1768, пра якія паэт шмат ведаў з апавяданняў свайго дзеда Івана. Пачынае Т. Шаўчэнка паэму лірычным пралогам, дзе спыняецца на прычынах гайдамаччыны. Гэтая паэтычная эпапея гістарычна праўдзівая і пры гэтым звернута да сучаснасці: успамінамі пра славу продкаў паэт імкнуўся натхніць прыгнечаны ўкраінскі народ на барацьбу за сваё вызваленне.

Паэма «Гамалія» (1843) пачынаецца плачам нявольнікаў у турме, які нагадвае нявольніцкія думы. Нявольнікі просяць вецер, каб асушыў іх слёзы, развееў тугу, просяць у мора, каб прынесла на сваіх хвалях казацкія чаўны, просяць Бога, каб дазволіў ім яшчэ пачуць пра казацкую славу. Мора перадае казацкі плач. Хорціца абуджаецца і з вясёлай песняй на вуснах ідуць казакі вызваляць братоў. Наперадзе казацкіх чаўноў ідзе Гамалія. Ён смела нападае на прыгарад Канстанцінопаля, Скутар, дзе томяцца няшчасныя нявольнікі і ў песнях просяць Бога, каб не даў ім згінуць у кайданах, таму што сорам казаку паміраць у кайданах у турме. Гамалія разбурае турму і выпускае нявольнікаў. Казакі сякуць янычараў, паляць Скутар, забіраюць здабычу і з песняй вяртаюцца ва Украіну. Хоць сам Гамалія – выдуманая персанаж, паэма мае гістарычны характар, паколькі паэт падаў паказальныя карціны казацкай вольніцы.

Паэзія Т. Шаўчэнкі прасякнута любоўю да Украіны, спачуваннем да цяжкай долі народа, пратэстам супраць усіх формаў яго сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту. Яе вылучаюць блізкасць да народнай творчасці, глыбокі лірызм, «прастата і паэтычная грацыя выказвання» (Іван Франко).

Ранні, пераважна рамантычны перыяд паэтычнай творчасці Т. Шаўчэнкі, характарызуецца наступнай тэматыкай:

- прызначэнне паэзіі, месца і роля паэта ў грамадскім жыцці (верш «Думы мае, думы мае...»), элегія «На вечную памяць Катлярэўскага», пасланне «Да Аснаўяненка»);

- пошукі шчасця, канфлікт высокай чалавечай маралі і жорсткай рэчаіснасці (вершы-думкі «Цячэ вада ў сіняе мора...», «Навошта мне чорныя

бровы...», «Буйны вецер, вецер буяны!..»; балады «Прычынна», «Гаполі», «Тапельніца»);

- трагічны лёс жанчыны, зняслаўленай панам (сацыяльна-бытавыя паэмы «Кацярына», «Мар'яна-манашка», «Сляпая»);

- паэтызацыя слаўнага гістарычнага мінулага Украіны: барацьба ўкраінскага народа супраць турэцка-татарскіх захопнікаў (гістарычныя паэмы «Іван Падкова», «Гамалія») і супраць польска-шляхецкага прыгнёту (гістарычная паэма «Гайдамакі»), «Тарасова ноч», пасланне «Да Аснаўяненкі»

Ранняя творчасць Т. Шаўчэнкі, вынікам якой стаў зборнік “Кабзар”, развівалася ў рэчышчы рамантызму. У баладах і паэмах рэальнасць цесна пераплятаецца з фантастыкай народных легенд і паданняў; у аснову сюжэтаў многіх твораў пакладзена няшчаснае, асуджанае на трагедыю каханне. Аднак ужо ў ранніх творах паэта прыкметны магутны струмень рэалізму: за пакутамі герояў бачацца канкрэтныя жыццёвыя абставіны. «Кацярына», напрыклад, – цалкам рэалістычная паэма пра горкую долю, распач і самагубства простае сялянскае дзяўчыны, ашуканай афіцэрам і кінутай ім з дзіцём на руках. З цягам часу тэма кахання і жаночай долі набывала ў творчасці Т. Шаўчэнкі большую гістарычную пэўнасць.

3.2 Творчасць Т. Шаўчэнкі 1843–1847 гг.

У траўні 1843 года Т.Шаўчэнка паехаў ва Украіну; вярнуўся ў Пецярбург у лютым 1844; вясной 1845 ізноў выправіўся ва Украіну, маючы намер пасяліцца ў Кіеве. Уражанні ад паездак па Кіеўскай, Палтаўскай, Чарнігаўскай і Валынскай губернях (у якасці мастака Кіеўскай археаграфічнай камісіі), асабліва ад цяжкага становішча прыгоннага сялянства, прыкметна ўзмацнілі рэвалюцыйныя памкненні паэта. Падчас паездак ён піша антыпрыгонныя вершы, якія змяшчае ў альбом “Тры гады”, чытае гэтыя вершы знаёмым, дае перапісваць.

У 1846 годзе Т. Шаўчэнка ўступіў у таёмнае Кірыла-Мяфодзіеўскае таварыства, якое ставіла сабе на мэце аўтаномію Украіны; у красавіку 1847 па даносе правакатара быў арыштаваны, прысуджаны да 10 год салдацкіх работ за тое, што, як сказана ў прысудзе, «складаў вершы на маларасійскай мове самага абуральнага зместу». Мікалай I дадаў ад сябе: «Пад найстражэйшы нагляд з забаронай пісаць і маляваць» (цытата па кнізе: Тарас Шаўчэнка. Дакументы і матэрыялы, 1963, старонка 50). Адбываў пакаранне ў Орскай крэпасці (у Арэнбургскай губерніі, а ў 1850 – у Новапятроўскім умацаванні на паўвыспе Мангышлак, цяпер горад Форт-Шаўчэнка)

Вершы і паэмы «Сон» (1844), «Каўказ» (1845), за якія царызм пераследаваў паэта, пазначылі новы этап у развіцці ўкраінскай палітычнай лірыкі і сатыры. У іх Т. Шаўчэнка ўзняўся на новую прыступку гістарычнай і палітычнай свядомасці. Ён гнеўна кляймоў самадзяржаўе, заклікае народы да агульначалавечага братэрства, услаўляе барацьбу народаў Расіі супраць каланіяльнага прыгнёту. Абодва твора сведчылі пра развіццё рэалістычных

тэндэнцый у творчасці паэта, развіццё яго рэвалюцыйна-дэмакратычных поглядаў. У 1845 годзе Т. Шаўчэнка піша верш «Завяшчанне» («Як памру, то пахавайце ...»), які змяшчае адкрытыя заклікі да звяржэння царызму і прыгону і ў якім выказана ўпэўненасць у непазбежнасці вызвалення. Паэма «Ерэтык» («Ян Гус», 1845) накіраваная супраць палітычнай рэакцыі, прасякнута ідэяй дружбы народаў.

Выразную нацыянальна-вызваленчую праблематыку маюць паэма «Падзямелле», вершы «Разрытая магіла», «Чыгрыне, Чыгрыне...», «Нібыта ты, Баглане, п'яны», «Стаіць у сяле Суботаве...», «За што мы любім Багдана?».

3.3 Творчасць перыяду ссылкі і пасля яе.

Свае творы, напісаныя ў ссылцы Т. Шаўчэнка называюць «нявольніцкай музай». Вершы і паэмы гэтага часу адзначаны ростам рэвалюцыйных настрояў: у цыкле вершаў «Цары» (1848) Т. Шаўчэнка з новай сілай гучыць абвінаваўчы прысуд каранаваным тыранам і заклік да расправы над імі. У цыкле «У каземаце» (1847) паэт выказаў гарачую любоў да Украіны і яе запрыгоненага народа, а ў іншых вершах – пачуццё братэрскай любові да ўсіх прыгнечаных народаў (напрыклад, да казахаў у вершы «Сякера была за дзвярыма ў пана Бога ..», 1848), да ссыльных пасля паўстання 1830-31 гадоў палякаў і беларусаў.

У гады ссылкі былі напісаны рэалістычныя аповесці на рускай мове: «Княгіня» (1853), «Музыка» (1854–1855), «Няшчасны», «Капітанша», «Блізняты» (усе – 1855), «Мастак» (1856); раней былі напісаны аповесці «Служанка» (1844) і «Варнак» (1845); пасля ссылкі – «Прагулка з задавальненнем і не без маралі» (1856–1858); усе яны прасякнуты антыпрыгоннымі настроямі. У цэнтры аповесцяў «Варнак», «Музыка», «Мастак», «Прагулка ...» – асоба прыгоннага інтэлігента, у лёсе якога шмат аўтабіяграфічных рысаў. У поглядах героя на мастацтва гучыць голас аўтара – прыхільніка рэалізму.

Творы 1857–1861 гадоў – вяршыня паэзіі Т. Шаўчэнка, цяпер яшчэ больш багатай і разнастайнай як тэматычна, так і палітрай фарбаў у вершах пра прыроду, глыбокай мудрасцю разважанняў пра паэзію (трыпціх «Лёс», «Муза», «Слава», 1858, і інш.). Да самых вялікіх дасягненняў гэтага перыяду адносяцца паэмы «Неафіты», «Юродзівы» (абедзве – 1857), «Марыя» (1859). Прынята лічыць, што ў паэме «Неафіты» Т. Шаўчэнка ўслаўляе рэвалюцыянераў, дзекабрыстаў (у алегарычных вобразах першых хрысціян), у вобразе Нерона лёгка адгадваецца Мікалай І.

Біблейскія тэксты і біблейскія матывы (паэма «Марыя») таксама былі выкарыстаны паэтам для выражэння рэвалюцыйна-дэмакратычных ідэй. У такіх шэдэўрах яго лірыкі, як «О, людзі, бедныя, сляпыя ...», «І Архімед і Галілей», «Нідзе ні ў чым няма ўцехі», «Хоць ляжачага не б'юць» (усе - 1860)

рэвалюцыйныя заклікі суправаджаюцца ўпэўненасцю, што «будзе кара царам».

Паэтыка Т. Шаўчэнкі, блізкая да народнай традыцыі, эвалюцыянавала (не парываючы з ёй) да ўсё большай і непаўторнай арыгінальнасці. Рытміка-інтанацыйная структура паэзіі абапіраецца на ўкраінскі народны верш, але ёй ўласціва ўся багатая разнастайнасць формаў і варыянтаў, рытмікі і сілабічнай строфікі. Т. Шаўчэнка ўнёс ва ўкраінскую паэзію нябачанае да гэтага багацце тэм, радыкальна пашырыў яе культурныя і інтэлектуальныя гарызонты, уключыў у яе гістарычныя і сучасныя матывы з жыцця многіх еўрапейскіх народаў, ідэі і вобразы еўрапейскіх літаратур.

Вершы «Думы мае, думы мае», «Завяшчанне», пачатак балады «Прычынна» («Раве ды стогне Днепр шырокі») сталі народнымі песнямі.

Тарас Рыгоровіч Шаўчэнка вядомы таксама і як мастак. У 1838–1845 гадах ён вучыўся ў пецябургскай Акадэміі мастацтваў ў Карла Брулова. Рэалістычная скіраванасць яго творчасці праявілася ў ранніх працах («Кацярына», 1842, Кіеўскі музей Т. Шаўчэнкі, серыя афортаў «Маляўнічая Украіна», выд. 1844) і дасягнула вострай выкрывальнай сілы ў серыі акварэляў і малюнкаў, створаных у ссылцы (серыя «Прыпавесць пра блуднага сына», «Пакаранне шпіцрутэнамі» і інш.). Па вяртанні з ссылкі мастак шмат працаваў як гравёр, бачачы ў гравюры сродак распаўсюджвання мастацтва ў народзе. Стварыў шэраг глыбокіх, псіхалагічных партрэтаў («Аўтапартрэт», 1840–1841, Кіеўскі музей Т. Шаўчэнкі), эмацыйных пейзажаў Украіны і Казахстана.

Творчая спадчына Т. Шаўчэнкі – непаўторная з’ява ў гісторыі ўкраінскай літаратуры і сусветнай культуры. Значэнне яго творчасці можна прадставіць наступнымі тэзамі:

- творы паэта сталі магутнай крыніцай для абуджэння нацыянальнай свядомасці ўкраінцаў;
- Тарас Шаўчэнка першым з пісьменнікаў адкрыта вёў барацьбу з Расійскай імперыяй;
- Т. Шаўчэнка, удасканаліўшы ўкраінскую мову, узняў яе да ўзроўню самых развітых моў свету;
- паэт узбагаціў жанравую сістэму ўкраінскай літаратуры, удасканаліў як літаратурны жанр баладу, пасланне, медытацыю, элегію;

Творы Т. Шаўчэнкі перакладзены больш чым на 50 моў свету, яму ўстаноўлены помнікі ў Нью-Ёрку і Вашынгтоне (ЗША), у Палерма (Канада) і Бухарэсце (Румынія), у Парыжы (Францыя) і Тбілісі (Грузія) і яшчэ ў многіх гарадах свету.

Пачынаючы з 1962 г. ва Украіне штогод прысуджаецца Дзяржаўная (цяпер Нацыянальная) прэмія імя Т. Шаўчэнкі ў галіне літаратуры і мастацтва.

Т. Шаўчэнка – заснавальнік новай ўкраінскай літаратуры, пачынальнік крытычнага рэалізму і рэвалюцыйна-дэмакратычнага напрамку ва ўкраінскай літаратуры і жывапісе. З яго творчасцю звязаны лепшыя традыцыі ўкраінскай літаратуры. Творы Т. Шаўчэнкі перакладзены на многія мовы свету.

1 Марголин, Ю.Д. Шевченко и Петербургский университет / Ю. Марголин. – М. : Просвещение, 1983. – 268 с.

1 Шевченкова дорога в Білорусь: літературно-публіцистичний збірник / за ред. Р.М. Лубківський. – Львів : Світ, 2004. – 272 с.

2 Шаладонова, Ж. “Лічу в неволі дні і ночі”: паэтычны свет Т. Шаўчэнкі і М. Гарэцкага / Ж. Шаладонова // Крыніца. Славянскі свет.— 2003. – № 8. – С.52-64.

3 Шаладонова, Ж.С. Тарас Шаўчэнка і беларуская літаратура XIX – пачатку XX стст. / Ж.С. Шаладонова / Беларуская літаратура ў кантэксце славянскіх літаратур XIX – XX стст. / Навук. рэд. У.І. Мархель. – Мінск: Беларуская навука, 2006. – 375 с.

4 Рыльський, М. Т. Шевченко / М. Рыльський // О поэзии. – М. : Советский писатель, 1974. – 438 с.

5 Прицак, О. Шевченко-Пророк / О. Прицак. – К. : «Либедь», 1993. – 127 с.

6 Іванишин, П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко / П. Іванишин. – Київ, 2008. – 216 с.

7 Большаков, Л.Н. «Всё он изведаль...» Т. Шевченко: поиски и находки / Л.Н. Большаков. – Киев: Днипро, 1988. – 541 с.